

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ СТАТУС ДЕРЖАВИ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ

ENTREPRENEURIAL STATUS OF THE STATE: HISTORICAL, THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

Сухонос В.В., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

Кобзєва Т.А., д.ю.н., професор,
доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

Миргород-Карпова В.В., к.ю.н.,
доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

Стаття присвячена історико-теоретичним та юридичним аспектам підприємницького статусу держави.

Актуальність цього дослідження полягає у необхідності дослідити економічну та пов'язану із нею діяльність, яка має підприємницький характер. Метою даного дослідження виступає аналіз історико-теоретичних та юридичних аспектів підприємницького статусу держави, що ставить перед авторами ряд завдань: 1) охарактеризувати державне підприємство, зупинившись на позитивних і негативних аспектах цього інституту; 2) проаналізувати підприємницьку роль держави за межами країни; 3) дослідити роль підприємницьку роль держави всередині країни.

З'ясовано, що ефективність підприємств залежить не стільки від форми власності, скільки від відповідного менеджменту та стратегії. Обґрунтовано, що збільшенню витрат виробництва й обігу в радянській економіці склалося не стільки через державний статус радянських підприємств, скільки через їх абсолютну монополію всередині країни та відсутність конкуренції. Розкрито, що державні підприємства є доволі ефективними лише у випадку, коли виробляють абсолютно нову продукцію або беруть участь в реалізації стратегічних цілей держави. Доведено, що стратегічний характер державних підприємств полягає у тому, що їхня діяльність відповідає стратегічним цілям Української держави. Обґрунтовано, що головна підприємницька роль держави всередині країни полягає у створенні якогось абсолютно нового продукту та віддати його громадянському суспільству, а вже потім останнє доведе цей продукт до досконалості. З'ясовано, що за межами країни держава здатна організувати суспільство для об'єднання його зусиль у напрямі досягнення суспільно важливих цілей. Доведено, що запровадження Україною технологій адхократії та електронного урядування свідчить про початок її переходу до держави постіндустріального типу.

В рамках дослідження дійшли висновку, що головна підприємницька роль держави всередині країни полягає у створенні якогось абсолютно нового продукту та віддати його громадянському суспільству, а вже потім останнє доведе цей продукт до досконалості.

Практична цінність цього дослідження полягає в подальшому усвідомленні підприємницького статусу держави та більш чіткому розумінні державного підприємства як важливої складової державного механізму.

Ключові слова: підприємство, державне підприємство, управління, громадянське суспільство, постіндустріальний тип держави.

The article is devoted to the historical, theoretical and legal aspects of the entrepreneurial status of the state.

The relevance of this study lies in the need to investigate economic and related activities that have an entrepreneurial nature. The purpose of this study is to analyze the historical, theoretical and legal aspects of the entrepreneurial status of the state, which sets the authors a number of tasks: 1) to characterize the state enterprise, focusing on the positive and negative aspects of this institution; 2) analyze the entrepreneurial role of the state outside the country; 3) to investigate the entrepreneurial role of the state within the country. It was found that the efficiency of enterprises depends not so much on the form of ownership, but on the appropriate management and strategy. It is substantiated that the increase in production and circulation costs in the Soviet economy was not so much due to the state status of Soviet enterprises as due to their absolute monopoly position within the country and lack of competition. It was revealed that state-owned enterprises are quite effective only when they produce completely new products or participate in the implementation of the strategic goals of the state. It has been proven that the strategic nature of state-owned enterprises lies in the fact that their activities correspond to the strategic goals of the Ukrainian state. It is substantiated that the main entrepreneurial role of the state within the country is to create some completely new product and give it to the civil society, and only then the latter will bring this product to perfection. It was found that the state is able to organize society outside the country to unite its efforts in the direction of achieving socially important goals. It is proven that Ukraine's introduction of adhocracy and electronic governance technologies indicates the beginning of its transition to a post-industrial state.

As part of the study, it was concluded that the main entrepreneurial role of the state within the country is to create some completely new product and give it to civil society, and only then the latter will bring this product to perfection.

The practical value of this study lies in the further awareness of the entrepreneurial status of the state and a clearer understanding of the state enterprise as an important component of the state mechanism.

Key words: enterprise, state enterprise, governance, civil society, post-industrial type of state.

Постановка проблеми. Державне підприємство, поряд з державними органами та установами, є важливим елементом структури державного механізму [2, с. 141]. Саме воно фактично забезпечує економічну основу державної влади у випадку, коли податкові надходження істотно зменшуються. Проте, на сьогодні в суспільно-політичній думці України закріпилася ідея необхідності практично абсолютної приватизації державних підприємств. Свого часу на необхідності цього кроку наголошували провідні фахівці-економісти. Зокрема, старший економіст та член наглядової

ради Центру соціально-економічних досліджень «CASE Україна», а також член Несторівської групи В. Дубровський зазначав: «...ніде у світі держава не є ефективним власником» [4]. Проте подібна точка зору піднімає питання про державу та, зокрема, про її підприємницький статус.

При цьому, слід мати на увазі, що, відповідно до ч. 1 ст. 8 Господарського кодексу, держава не є суб'єктом господарювання [1], але закон не передбачає, що держава не може реалізовувати економічну та пов'язану із нею діяльність, яка має підприємницький характер.

Аналіз останніх досліджень. Звісно, не можна стверджуватися, що подібні дослідження не мали місця як у вітчизняній науці [7], так і, зокрема, у вітчизняній юриспруденції [10]. Були й роботи, автори яких розглядали зовнішньоекономічний [3], регіональний [8] та історичний [18] аспекти.

Не применшуючи доробку попередніх науковців, слід наголосити, що більшість із них акцентує свою увагу на єдиному втіленні державного підприємництва – державному підприємстві, тоді як аналіз, у тому числі й правовий, підприємницького статусу держави, практично не має місця.

Мета та завдання статті. Отже, метою нашого дослідження має стати аналіз історико-теоретичних та юридичних аспектів підприємницького статусу держави. Це, своєю чергою, потребує вирішення низки дослідницьких завдань. По-перше, охарактеризувати державне підприємство, зупинившись на позитивних і негативних аспектах цього інституту. По-друге, проаналізувати підприємницьку роль держави за межами країни. По-третє, дослідити роль підприємницьку роль держави всередині країни.

Виклад основного матеріалу. Найбільш поширеною формою держави-підприємця є державне підприємство. Загалом під ним розуміється заснований на державній власності самостійний суб'єкт господарювання, який має права юридичної особи і здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку [2, с. 152]. На сьогодні існує дві точки зору на необхідність існування державних підприємств. Зокрема, перший заступник Міністра економічного розвитку і торгівлі України у 2015–2016 рр. Ю. Ковалів, свого часу, зазначала: «Ми наголошуємо на тому, що держава не є ефективним власником ані в Україні, ані в світі» [11]. Тим самим вона просуvala ідею про поступову ліквідацію державних підприємств через їхню приватизацію. Ця точка зору, фактично, була результатом заперечення позитивного радянського досвіду існування державних підприємств, історія створення та існування яких свого часу була досліджена [19, с. 9–12]. Дійсно, якщо детально проаналізувати діяльність радянських державних підприємств, складається враження їхньої неефективності, що, поміж іншим, було викликано дефіцитом як товарів, так і ресурсів. Зокрема, як з цього приводу зазначав Л. Феофанов: «Через дефіцитність багатьох видів сировини, матеріалів, устаткування підприємства прагнули збільшити свої запаси основних і, головним чином, оборотних коштів. Прямі зв'язки між підприємствами були відсутні, що призвело до зростання трансакційних витрат через бюрократичну тяганину міністерств і відомств, а все разом сприяло збільшенню витрат виробництва й обігу, знижувати які у виробників стимулу не було» [21, с. 12].

Проте, подібна ситуація, на наш погляд, склалася не стільки через державний статус радянських підприємств, скільки через їх абсолютну монополію на становищі всередині країни та відсутність конкуренції. Водночас, у світі державні підприємства є достатньо поширеними. Так, в США статус фактичного державного підприємства мала «Адміністрація долини річки Теннессі» – «Tennessee Valley Authority» (TVA). Підприємство очолювалося Радою директорів у складі призначених президентом США трьох членів і фінансувалося з федерального бюджету. TVA складалася з трьох основних підрозділів, які контролювали водний режим річок, використання земель та енергетичні об'єкти відповідно. В результаті діяльності TVA було досягнуто наступні позитивні результати: сама річка Теннессі стала судноплавною; майже на порядок знизилася збитки від катастрофічних повеней; усі сільські райони були електрифіковані; дохід на душу населення фактично став середньонаціональним, а вартість життя стала нижчою, аніж в урбанізованих регіонах; істотно зросла кількість населення: з 4 млн. осіб у 1930 р. до 7 млн. до кінця 1980-их рр. Крім того, в результаті функціону-

вання TVA з'явилася велика кількість нових промислових центрів [2, с. 147–148].

Інший приклад пов'язано з державними підприємствами в умовах необмеженої монархії. Зокрема, в окремих еміратах ОАЕ, які, по суті, є абсолютними монархіями, еміри можуть мати у своїй власності відповідні державні підприємства. В якості прикладу можна навести першого президента ОАЕ та еміра Абу-Дабі Зеїда ан-Нахайяна. Як відомо, у 1972 р. він заснував національну державну нафтову компанію «Abu Dhabi National Oil Company» [17, с. 79], яка стала одним із елементів економічної могутності емірату.

В КНР, хоча й не відмовилися від соціалістичного устрою, проте також розпочали модифікувати державні підприємства у напрямі їх більшої потужності та ефективності. Мова йде про так звані «державні підприємства нового типу» (ДПНП). На сьогодні до них належать, по-перше, компанії, які створювалися на основі державних інвестицій, були самостійно засновані та розвиваються в умовах конкурентного ринку, проте, зареєстровані як «підприємства, що перебувають у народній власності». По-друге, «підприємства, що перебувають у народній власності», які засновані з використанням недержавних інвестицій, або так звані «підприємства державної власності», котрі народом називаються «червоними шапками» над недержавними підприємствами. По-третє, ті державні підприємства, що були перетворені на акціонерні компанії, а також акціонерні товариства з обмеженою відповідальністю. По-четверте, державні акціонерні компанії, що зареєстровані на біржі. По-п'яте, компанії, що керують активами будь-якого рівня. По-шосте, створені відповідно до Закону КНР про компанії великі компанії зі 100-відсотковим державним капіталом. По-сьоме, державні підприємства, які було сформовано на основі приватної ініціативи та за участі державних інвестицій. Вони розвинулися в умовах конкурентного ринку і діють у відповідних сферах китайської економіки з відкритою конкуренцією. По-восьме, ті державні підприємства, які, за роки реформування, відмовилися від старих методів ведення господарської діяльності і перебудувалися відповідно до нових умов.

Таким чином, ДПНП були створені зі 100-відсотковою або пайовою участю держави, але мають високий рівень самостійності у веденні господарської діяльності, а тому мало залежать від держави [2, с. 147].

В Україні також існують державні підприємства. Зокрема, можна згадати концерни «Укрторф», «Ядерне паливо», «Укргротехсервіс», «Національне виробничо-агровиробничо-об'єднання «Масандра», «Укроборонпром», «Лорга»; корпорації «Укрмонтажспецбуд», «Укрбуд», «Радон», «Укргропромбуд» та інші [22, с. 27]. Відповідно до закону України «Про управління об'єктами державної власності» (ст. 4) управління ними здійснюється Кабінетом Міністрів України, Фондом державного майна та іншими інституціями [13].

Отже, на нашу думку, ефективність підприємств залежить не стільки від форми власності, скільки від відповідного менеджменту та стратегії. Як уявляється, уряд України також із цим погоджується. У рамках реформування вітчизняної економіки, було прийнято рішення створити в нашій державі ефективні державні підприємства. Зокрема, про це йшлося у проєкті відповідної реформи: «Необхідно залишити у державній власності незначну кількість стратегічно важливих підприємств, які прозоро та ефективно виконують свої функції. Для тих підприємств, що залишаться у власності держави, забезпечити процес ефективного управління на користь основного власника – народу України» [6].

Вочевидь, стратегічний характер державних підприємств полягає у тому, що їхня діяльність відповідає стратегічним цілям Української держави. І саме тут мова йде про ефективність держави як підприємця.

Зазначена ефективність може виявлятися як всередині країни, так і за її межами.

Зокрема, в останньому випадку, в якості прикладу можна навести ефективну реалізацію Української держави т. зв. «зернової угоди». 22 липня 2022 р. у Стамбулі, за сприяння ООН, між Турецькою Республікою та Україною було підписано документ, який отримав назву «Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів». За цим договором, з українських портів Одеса, Чорноморськ та Южний будуть відправлятися кораблі із зерном та «пов'язаних з ним харчових продуктів і добрив, включаючи аміак» [9]. Відповідно до цієї угоди, Україна зобов'язалася доставити до вищезазначених портів вказану продукцію. За оптимістичним сценарієм, повноцінна реалізація «зернової угоди» дозволить Україні отримати від 5,5 млрд. до 14,7 млрд. долларів [14]. В результаті, фактично усі сільськогосподарські та частина транспортних підприємств долучилися до виконання угоди. Українська держава ж, як суб'єкт міжнародного права, виступила в якості базового організатора угоди. Фактично, можна констатувати, що держава зорганізувала сільськогосподарських підприємців України та забезпечила транспортну логістику задля досягнення конкретної мети – вивезти українську агропродукцію за кордон і отримати за це відповідні кошти. В результаті вона, з одного боку, виступила в ролі глобального підприємця (отримання коштів за результатами угоди), а з іншого – запровадила для цього адхократичну державну технологію. Як відомо, адхократія – це структура холдингового типу, що координує роботу багатьох тимчасових робочих груп, які виникають і припиняють свою діяльність відповідно до темпів змін у зовнішньому середовищі [2, с. 203]. Крім того, подібне запровадження свідчить, що в Україні починається складатися вже держава постіндустріального типу [2, с. 379].

Проте, набагато більш впливовою є підприємницька роль держави всередині країни.

Подібну роль держава, скоріше за все, стала відігравати ще у стародавні часи. Саме про це, свого часу, писав Ф. Енгельс: «Скільки не було в Персії та Індії деспотій, що послідовно розцвітали, а потім гинули, – кожна з них знала дуже добре, що вона насамперед – сукупний підприємець у справі зрошення річкових долин, без чого там неможливе було й саме землеробство» [5, с. 152].

Річ у тім, що у сфері підприємництва держава має одну нішу, яку не здатен «заповнити» ані жоден ФОП, ані

фізична особа-організація. Ця ніша полягає у здатності держави ризикувати при започаткуванні чогось абсолютно нового, адже навіть знаменитий Ілон Маск, свого часу, вирішив будувати саме ракети [15, с. 81], а не якийсь антигравітаційний апарат.

У якості прикладу можна розглянути появу інтернету, процес становлення якого, свого часу вже був більш-менш детально описаний [16, с. 79–81]. Проте, головний момент полягає у тому, що на перших етапах, на етапах створення мережі знадобилася держава, оскільки лише вона може вкладати кошти у проекти, які зовсім не обов'язково отримають прибуток. У випадку ж інтернету, то там держава, для військових цілей, спочатку створила військову мережу – ARPANet, а потім, у 1990 році, відкрила усі її коди. В результаті до створення мережі долучилися американські університети, компанії та інші суб'єкти громадянського суспільства, що й дозволило довести її до нинішнього рівня розвитку.

Отже, головна підприємницька роль держави всередині країни полягає у створенні якогось абсолютно нового продукту та віддати його громадянському суспільству, а вже потім останнє доведе цей продукт до досконалості.

До речі, подібна ситуація спостерігається і в Україні, де вітчизняний проект електронного уряду – Дія Сіті створюється на державному підприємстві «Creative States» [20], яке також розглядається як «мережа преміальних офісних просторів і місце зустрічі діячів, творців, новаторів з різних сфер: від ІТ бізнесу, фінансів, ЗМІ до соціально важливих некомерційних проектів» [12]. Електронний уряд є складовою частиною електронного урядування і його широке застосування, яке нині спостерігається в Україні, ще раз доводить про початок переходу нашої держави до держави постіндустріального типу [2, с. 379].

Висновки. Виходячи з усього вищевказаного, можна констатувати наступне. По-перше, державні підприємства є доволі ефективними лише у випадку, коли виробляють абсолютно нову продукцію або беруть участь в реалізації стратегічних цілей держави. По-друге, за межами країни держава здатна організувати суспільство для об'єднання його зусиль у напрямі досягнення суспільно важливих цілей. По-третє, всередині країни держава як організовує суспільство, так і створює абсолютно нові продукти і технології, до яких потім залучається громадянське суспільство задля їхнього покращення. І, по-четверте, запровадження Україною технологій адхократії та електронного урядування свідчить про початок її переходу до держави постіндустріального типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. : станом на 19 серпня 2022 р. *Верховна Рада України, законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Дата звернення: 23.12.2022).
2. Державознавство: підручник / за ред. Володимира Сухоноса. Суми : Університетська книга, 2021. 493 с.
3. Домбровська С. М. Напрями державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Вісник НУЦЗУ. Серія: Державне управління*. 2017. Вип. 1 (6). С. 114-119.
4. Дубровський В. Приватизація необхідна: жодна держава не є ефективним власником: [інтерв'ю із старшим економістом та членом наглядової ради Центру соціально-економічних досліджень «CASE Україна», а також членом Несторівської групи Володимиром Дубровським] / спілкувалися Любомир Ференс та Сергій Стуканов. *Громадське радіо*. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/pryvatzasiya-neobhidna-zhodna-derzhava-ne-ye-efektivnym-vlasnykom-dubrovskyyu> (Дата звернення: 23.12.2022).
5. Енгельс Ф. Анти-Дюрінг. Переворот в науці, учинений паном Євгеном Дюрінгом; [пер. с рос.]. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1953. 342 с. (Інститут історії партії ЦК КП України – філіал Інституту Маркса–Енгельса–Леніна при ЦК КПРС).
6. Ефективні державні підприємства. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/efektivni-derzhavni-pidpriyemstva> (Дата звернення: 23.12.2022).
7. Ермошенко М. М., Горячева К. С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наукова монографія. Київ : Національна академія управління, 2010. 232 с.
8. Зовнішньоекономічна діяльність: підприємство-регіон: монографія / за ред. Ю. Г. Козака. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 240 с.
9. Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів : підписана 22 липня 2022 р. У Стамбулі підписали угоду для вивезення українського зерна. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/22/7359647/> (Дата звернення: 23.12.2022).
10. Махінчук В. М. Державне підприємство в системі ринкових відносин : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 192 с.
11. Мінекономрозвитку пропонує скоротити перелік державних підприємств, які не підлягають приватизації. *Прес-служба Мінекономрозвитку*. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3a71a9ff-9ec7-4c6f-a81f-2e6678a99124&title=MinekonomrozvitkuProponuSkoRotitiPerelikDerzhavnikhPidprimstv-YakiNePidliagaiutPrivatizatsii?uvqnyhftdqeiah> (Дата звернення: 23.12.2022).
12. Про Creative States. *Creative States*. URL: <https://creativestates.net/home> (Дата звернення: 23.12.2022).

13. Про управління об'єктами державної власності : Закон України № 185-V від 21 вересня 2006 р. : станом на 19 листопада 2022 р. *Верховна Рада України, законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text> (Дата звернення: 23.12.2022).
14. Розблокування портів принесе економіці України \$5,5 млрд за оптимістичного сценарію *KSE Агроцентр*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/rozblokuvannya-portiv-prinese-ekonomitsi-ukrayini-5-5-mld-za-optimistichnogo-stsenariyu-kse-agrotsentr/> (Дата звернення: 23.12.2022).
15. Сердюк М. Ілон Маск. Київ : «Агенція «ІРІО», 2021. 144 с.
16. Сухонос В. В., Сухонос В. В. (ст.) Державний механізм забезпечення національної безпеки: інституціонально-правова та технологічна парадигми: монографія. Суми: Університетська книга, 2019. 288 с.
17. Сухонос В. В. Інститут глави держави в конституційному праві: монографія. Суми : УАБС НБУ, 2011. 339 с.
18. Сухонос В. В. Інститут державного підприємництва в СРСР: доба формування у правовому вимірі. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Суми, 21 квітня 2020 р.) / редкол. : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, В. М. Король та ін. Суми: СумДУ, 2020. С. 147–151.
19. Сухонос В. В. Механізм держави і місцеве самоврядування: дихотомія антиномії і симбіозу в конституційно-правовій парадигмі: монографія. Суми: ПФ «Видавництво „Університетська книга“», 2018. 287 с.
20. Федоров М. Кампанія Зеленського, ферми ботів, Дія Сіті: [інтерв'ю з міністром цифрової трансформації Михайлом Федоровим] / спілкувалися Зе Інтерв'юер Анатолій Ящечко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5ugbNKI9JS4> (Дата звернення: 23.12.2022).
21. Феофанов Л. К. Неринкові теорії розвитку економіки СРСР. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2014. № 6 (81). С. 10-16.
22. Ясиновська О. С. Правовий статус державних господарських об'єднань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2020. 194 с.